

Kutadgu Bilig’de Kavramsal Metaforlar*

DOI NO: 02377810061849

Bayram ÇETİNKAYA¹

Geliş Tarihi: 09.10.2017

Kabul Tarihi: 15.12.2017

Özet

11. yüzyılda Yûsuf Hâs Hâcib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig, sahip olduğu söz varlığı ile Türkçenin Karahanlı dönemindeki kullanımına yönelik somut örnekler vermesi yanında dönemin kavram dünyası ile ilgili bilgileri de barındırmaktadır.

Varlık, durum veya hareketler ile ilgili edinilen tecrübeler, toplumun farklı alanlardaki kavramlarla ilişki kurmasını sağlayabilmektedir. Özellikle karmaşık yapıya sahip, soyutluk arz eden kavramların bilinen, daha somut nitelikteki kavramlarla ilişkilendirilmesi, bu kavramların daha rahat anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Kavramlar arası benzetmeye dayalı olarak kurulan bu ilişkiler, toplum zihninde kavramsal metaforları oluşturmaktadır. Araştırmacılar tarafından, düşünce sistemimizin doğal bir parçası olarak görülen kavramsal metaforlar, somut nitelik arz eden dildeki metaforik ifadeler içerisinde kendilerini hissettirirler. Dilde eşdizimsel yapılar içerisinde ve deyimlerde en iyi şekilde görebildiğimiz metaforik yapılar, toplumun kavramlara olan yaklaşımını ortaya koyması açısından öneme sahiptir.

Bu çalışmada Kutadgu Bilig’deki deyimlerde yer alan metaforik yapılar sayesinde toplum zihninde varlığını hissettiğimiz kavramsal metaforlar tespit edilmeye ve toplumun kavramlara olan yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kavramsal Metaforlar, Deyim, Kutadgu Bilig.

The Conceptual Metaphors in Kutadgu Bilig

Abstract

Kutadgu Bilig, was written by Yûsuf Hâs Hâcib in the 11th century, has a rich vocabulary and also comprise a lot of knowledge about cognitive map of it's century.

Experiences about things, situations, actions serve to associating concepts with different concepts. Particularly, associating abstract concepts with complex

* Bu çalışma, 18-20 Mayıs 2017 tarihlerinde Alanya’da düzenlenen 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

¹ Yrd.Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, bctinkaya@aku.edu.tr

concepts with known, more concrete concepts provides a better realizing of these concepts. These relations, based on similarities, constitute conceptual metaphors in the public’s mind. The conceptual metaphors, seen by researchers as a natural part of human thought, manifest themselves in the concrete metaphorical expressions. The metaphors that can be easily seen in collocations and idioms are important in terms of revealing the concepts and approaches of the society.

In this study, the conceptual metaphors has been identified based on the idioms in Kutadgu Bilig. And the society’s approach to the concepts has been tried to be revealed.

Key Words: *Conceptual Metaphors, İdiom, Kutadgu Bilig.*

1. Giriş

Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı olarak tanımlanan ‘kavram’ (TDK, 2011:1358), anlatılmak istenilen şeyi bütün özellikleri ile birlikte ortaya koyan zihinsel yapılarıdır. İnsan zihni ile dış dünya arasındaki ilişkiyi sağlayan mekanizmanın anahtar unsurları olarak görülen kavramlar (Riemer, 2016: 30) farklı öğrenme yolları ile zihin dünyasında yerini alır.

Bir varlık, durum veya hareketle ilk kez karşılaşmada veya bunların yeniden değerlendirilmesinde sahip olunan bilgi ve tecrübe, mantıksal işlem düzeyi dil dışı dünyanın zihinde yapılandırma sürecini etkilemektedir. Bu zihinselleştirme sürecinde sahip olunan kavram alanları, yeni öğrenilenlerle daha fazla bir gelişme gösterirken başka kavram alanları ile olan sınırlılıkları, farklılıkları da belirginleşmiş olmaktadır.

Kavramlar arası ilişkilendirme sadece aynı kavram alanı içerisinde gerçekleşmemektedir. Farklı kavram alanları arasında da benzerliğe dayalı olarak ilişkilendirmeler yapılmaktadır.

Dilde nesnelere, kavramlar arasında görülen yakınlıklardan, benzerliklerden yararlanarak bunlardan birini anlatırken ötekini de anması eğilimi olarak tanımlanan benzetmeye, insanoğlunun edebî eserlerde anlatıma güç verme amacıyla da başvurduğu bilinmektedir (Aksan, 1998:187).

Edebî dil yanında konuşma dilinde de toplumun bir kavramı, başka bir kavram alanına başvurarak onun gösterenleriyle dile getirdiği pek çok örnekle karşılaşırız. (Kövecses, 2002:4). Mecaz yapıları arasında yer alan metaforun özünü Lakoff ve Johnson, *bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmek* olarak açıklar (2010:27).

Örneğin toplum, FİKİR kavram alanı (hedef kavram alanı) ile IŞIK kavram alanı (kaynak/araç kavram alanı) arasında benzerliğe dayalı bir ilişki kurmuştur. Lakoff ve Johnson dilde kendini gösteren bu ilişkiyi FİKİRLER

IŞIK KAYNAKLARIDIR¹ kavramsal metaforu ile isimlendirirler (1980b:46-48). Kavramsal metaforlar, somut olarak göremediğimiz, toplum zihninde yer edinmiş olan ve özellikle dildeki mecazlı ifadeler sayesinde varlığını hissettiğimiz yapılardır. Türkçedeki “Aklıma parlak bir fikir geldi.”, “Bu, parlak bir fikirdi.”, “Bizi biraz aydınlatabilir misiniz?”, “Yolumuza ışık tuttun.” gibi somut ifadelerden yola çıktığımızda Türk toplumunun zihninde de FİKİRLER IŞIK KAYNAKLARIDIR kavramsal metaforunun varlığını hissederiz.

Yunusoğlu, dili kullananlar için metaforun, fikirleri somutlaştırmanın, nesnelleştirmenin, yeni fikirleri şekillendirmek için tesir meydana getirmenin bir aracı olarak hizmet ettiğini belirtir ve metaforların aynı zamanda nesnelere arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarmada da rol oynadığını ifade eder (Yunusoğlu, 2016: 34).

Lakoff ve Johnson (1980a), kaynak kavram alanı ile hedef kavram alanı arasındaki ilişkinin niteliğini ve kapsamını göz önünde bulundurarak metaforları ontolojik (physical /ontological), konumsal (orientational) ve yapısal (structural) metaforlar olmak üzere üçe ayırırlar. Yapısal metaforlar, bir kavram alanını başka bir kavram alanına yapılandırır (Örn. TARTIŞMA, BİR SAVAŞTIR). Ontolojik metaforlar, belirli bir somutluğa sahip olmayan şeylere varlık/madde statüsü kazandırır. Çeşitli amaçlarla (sınıflandırmak, gruplandırmak, sayısal olarak değerlendirmek gibi) olayları, etkinlikleri, duyguları fikirleri bir varlık olarak görmemizi sağlar. Konumsal metaforlar ise YUKARI-AŞAĞI, ÖN-ARKA, İÇ-DIŞ, DERİN – SIĞ, MERKEZİ – ÇEVRESEL şeklinde mekâna dayalı yönelimler ile ilgilidir. Bir kavrama, mekâna dayalı bir yön verir (Örn. MUTLU YUKARIDADIR.) (1980a: 460-462).

Toplumun farklı kavram alanları arasında kurduğu ilişki, insanın dış dünyadaki varlık veya hareketlerin iç yapısına, işleyişine nasıl yaklaştığını, bunları nasıl zihne yerleştirdiğini ortaya koymasından önem arz etmektedir. Kavramlar arası kurulan benzerliğe dayalı bazı ilişkilerin farklı kültürlerde de benzerlik göstermesi, evrensel bakış açısıyla, insan zihninin işleyişine ışık tutar. Lakoff ve Johnson, dile de yansıyan bu kavramsal metaforların oluşmasına zemin hazırlayanın özellikle insanın bedensel tecrübeleri olduğunu söylerler (1980b:117). Farklı olay ve varlıklarla karşılaşıldığında, belirli bir durum içerisine girildiğinde insanın bedensel olarak verdiği tepkiler, davranışlar; vücut içerisinde gerçekleşen fizyolojik hareketlenmeler kavramlar arasında benzerliklerin kurulmasına yaramaktadır. Aşırı üzüntü sırasında bedendeki fizyolojik hareketlenmeler (üzülmek-fiziksel olarak yaralanmak), tartışma sırasında konuşma üslubunda

¹ Bu çalışmada kavramsal metaforlar, alan yazınında kabul gördüğü şekilde, yazı tipi boyutu küçültülmüş olarak büyük harflerle ve cümleler hâlinde gösterilmiştir.

ve bedensel hareketlerdeki değişiklikler (tartışma – kavga/savaş), sorunlar karşısında yaşanan sıkıntı, yorgunluk (sorun/dert - yük) gibi.

Bilişsel dilbilimcilerin kavramsal metaforların evrenselliği hakkında önemli çalışmalar yaptığını belirten Kövecses, metafor yapısındaki kavramlaştırmalarda evrensel olmayan pek çok durumun göz ardı edilmesini eleştirir (Kövecses 2005:xii). Kültür ile metaforun pek çok açıdan birbiriyle ilişkili olduğunu belirten Kövecses, antropolojide kültürün, küçük veya büyük toplulukları niteleyen ortak kavrayışlar bütünü olarak tanımlandığını; bu tanımın, iki kavram arasındaki iç içeliği ortaya koyduğunu dile getirir. Nitekim insan bilimcilerin bu ortak kavrayışlar ile ilgili olarak yer verdikleri zaman, iç dünyamız, zihinsel süreçler, duygular, soyut özellikler, ahlaki değerler ve sosyal ve siyasi yasalar gibi bazı soyut kavramların metaforlar şeklinde ifade edilebilmesi, metaforların kültürün asli bir parçası olduğunu göstermektedir (Kövecses, 2005:1-2).

2. Çalışmanın Amacı

Kavramların çeşitli yönleriyle birlikte başka kavramlarla benzerlik ilişkisi kurulması sonucu şekillenen metaforlar, toplumun özellikle soyut nitelik arz eden kavramlara nasıl yaklaştığını ortaya koyması açısından bizlere ışık tutmaktadır. Dildeki mecazlı yapılarda somut olarak kendini gösteren kavramsal metaforlar, dilsel öğelerin doğuşunu anlamamıza da katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada 11. yy.da yazılmış İslami Türk Edebiyatının ilk önemli eserleri arasında yer alan *Kutadgu Bilig*’deki kavramsal metaforları belirlemek ve Türk kültürü ile farklı kültürler arasında kavramsal metaforlar açısından benzerlik ve farklılığı tespit etmeye yönelik çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

3. Yöntem

Doküman inceleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, Reşid Rahmeti Arat tarafından hazırlanan *Kutadgu Bilig I Metin* (Arat, 1991) adlı eser esas alınmıştır. Kavramsal metaforların tespitinde ise çalışma, *Kutadgu Bilig*’deki deyimlerle² sınırlandırılmıştır. Tespit edilen metaforlar, literatürde kabul gören şekilde kaynak kavramsal alanı ve hedef kavramsal alanı içeren başlıklar altında yazı tipi boyutu küçültülmüş cümleler biçiminde verilmiştir.

² Deyimlerin tespitinde Ahat Üstüner tarafından hazırlanan *Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikâyeler* adlı yüksek lisans tezi ile Bayram Çetinkaya’nın *Kutadgu Bilig’deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi* adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular

Dünya ve ahiret hayatında insanların mutluluğa, kuta ulaşması için bilmesi, taşınması, yapması gerekenleri anlatan *Kutadgu Bilig*'de belirlediğimiz kavramsal metaforların bazılarında başka milletlerin dünyayı algılama biçimlerine benzer durumlarla karşılaşılmıştır. Bu durum kültür farklılıklarına rağmen insanın doğası itibarıyla (zihinsel ve fiziksel yeterlilikleri; dış dünyayı tecrübe geçmişleri) sahip oldukları benzerliklerden kaynaklanmaktadır.

Bunun yanında günümüz Türkçesinde de kullanılan metaforlar ile karşılaştırıldığında da benzerliklerin görülmesi kültür devamlılığını somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kutadgu Bilig'de ontolojik (physical /ontological), konumsal (orientational) ve yapısal (structural) olmak üzere üç farklı türde kavramsal metaforlar tespit edilmiştir:

4.1. Ontolojik Metaforlar

Lakoff, ontolojik metaforları hayat tecrübelerimizi, yaşantımızı kavrama yolunda sahip olduğumuz en temel araçlar arasında görür (1980b:219). Soyut nitelikteki hareket, duygu, düşünce ve durumların somut birer varlık gibi ifade edilmesi şeklinde kendini gösteren ontolojik metaforlarda kaynak ve hedef kavram alanları, daha genel ve yüzeysel bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Örneğin “Hiç zamanım yok.”, “Zamanım kalmadı”, “Süre azaldı.” cümlelerinde zaman hedef kavramının bir madde gibi algılandığı görülmektedir. ZAMAN BİR MADDEDİR şeklinde adlandırılan ve diğer dillerde de örneklerini görebileceğimiz bu kavramsal metaforda zaman, genel anlamda somut bir varlığa (maddeye) benzetilmiştir.

Kutadgu Bilig'de tespit edilen bu türden metaforlar şunlardır:

4.1.1. Kap Metaforları

Ontolojik metaforlar arasında gösterilen kap metaforları özellikle bedenle ilişkilendirilmektedir. Sindirim, boşaltım ve solunum sistemimizdeki organlarımız ve bunların işleyişi bedenin bir kap gibi düşünülmesinde rol oynamaktadır. Günümüz Türkçesinde “Derdimi hep içime attım.”, “Bu konu bir türlü kafama girmiyor.”, “Yaşananları içim almıyor.” örneklerinde gördüğümüz BEDEN / GÖNÜL /YÜREK BİR KAPTIR kavramsal metaforuna *Kutadgu Bilig*'de de rastlanılmıştır:

tügük yüz açığ söz kişig tımlitur

tiriglikte kitmez köngülde yatur (2577)

(Çatık yüz, acı söz insanı soğutur ve bu soğukluk bütün hayat boyunca gitmez, insanın gönlünde yatar.)

eşitgil yana bu mening sözlerim

köngülke alın ay bagırsak erim (3914)

(Ey merhametli kişi benim bu sözlerimi tekrar dinle, gönlüne al.)

könüldin çıkargu kamug dünyasın

anar ötrü kirse bayat sevgi çın (4808)

(Bütün dünya arzularını gönlünden çıkarması gerekir; sonra ona gerçek Tanrı sevgisi girer.)

Örneklere de görüldüğü üzere toplum, gönül kavramına kötü hatıraların, sözlerin, sevilen varlıkların barınağı, kabı olarak yaklaşmaktadır.

4.1.2. Canlı Varlık Metaforu

Toplumun bazı varlıklar ile olan etkileşimi, onlarda gördükleri özellikler, bu varlıkların belirli bir iradeye sahip canlı varlıklar gibi düşünülmesine neden olabilmektedir. “Kalbime söz geçiremiyorum.”, “Fiyatlar dizginlenemiyor.” “Ölümden kaçamazsın.”, “Öfkesini yenemiyor.” gibi günümüz Türkçesinde de örneklerini gördüğümüz *canlı varlık metaforlarına Kutadgu Bilig’de* de rastlanılmıştır.

Duygularla ilişkili olarak kullanılan ‘köngül’ sözcüğü, *Kutadgu Bilig’de* bazı beyitlerde, günümüz Türkçesinde de olduğu gibi, belirli bir iradeye sahip müstakil bir canlıyı karşılar biçimde karşımıza çıkmaktadır.

hava nefis tirilse ölür bu köngül

köngül ölse ta ‘at kalur ay ogul (4912)

(Heva ve nefis canlanırsa bu gönül ölür; ey oğul, gönül ölürse ibadet ortada kalır.)

Sakınuk kişi köngli korklık bolur,

köngül korksa begler işig tüz kılur (1986)

(Sakınan, temkinli davranan kişinin gönlü korkak olur; gönül korksa beyler işlerini doğru yaparlar.)

Beyitlerde ‘köngül’ sözcüğünün ‘öl-’ ve ‘kork-’ gibi canlı varlıklar için kullanılan fiillerle birlikteliği bizleri toplum zihninde GÖNÜL, CANLI BİR VARLIKTIR şeklinde ifade edebileceğimiz kavramsal metafora ulaştırır.

Aşırı duygulanmalarda duyguyu yaşayan kişi, kontrolü sağlama mücadelesi verir. Bu mücadele bedensel olarak çevredeki varlıklara zarar vermeyi önlemeye; kan basıncının, hormon salınımının, kalp atışının değişmesi gibi fizyolojik dengesizlikleri normalleştirmeye yönelik olmaktadır. Aşağıdaki beyitte de *gönlün*, yaşanan duygunun etkisiyle, kontrol dışı hareket eden canlı bir varlık olarak düşünüldüğü görülmektedir:

ulıma köngül bertme mende basa,

köngül bas dua kıl katıglan usa (6181)

(Benden sonra feryat etme, gönlünü yaralama; yapabilirsen gönlüne hâkim ol, dua et, sabret.)

Lakoff (1987:392), GÖNÜL, CANLI BİR VARLIKTIR kavramsal metaforuna benzeyen ve Batı kültüründe yaygınlık arz eden TUTKU/GÜÇLÜ DUYGU, İNSAN İÇİNDE VAHŞİ BİR HAYVANDIR” kavramsal metaforunun, her insanda vahşi bir hayvan tarafının olduğunu ortaya koyduğunu belirtir. Medenileşen insanlar, bu olumsuz tarafını içeride kontrol etme çabasındadırlar. Çeşitli sebeplerden dolayı kontrolünü kaybetmiş şekilde yapılan hareketler, toplum tarafından bir hayvanın davranışı gibi algılanmaktadır.

Kutadgu Bilig'de ‘hava’ ve ‘nefis’ sözcüklerinin geçtiği bazı beyitlerde Lakoff’un söz ettiği kavramsal metaforu hissederiz. NEFİS/ARZU TEHLİKELİ BİR HAYVANDIR şeklinde belirtebileceğimiz bu kavramsal metafora şu örnekleri verebiliriz:

özünğ otka atma bu dünya için,

***hava boynu biçgil et özke öcün** (1375)*

(Bu dünya için kendini ateşe atma; vücuttan öcünü al, nefsin boynunu biç.)

közün ked küdezse tilin beklese,

*ukuş birle **arzu havag örklese** (2793)*

(Gözünü iyi gözetmeli ve dilini muhafaza etmeli; akıl ile arzu ve heveslerine gem vurmalıdır.)

Kutadgu Bilig'de tespit ettiğimiz ‘könglin avlamak’ deyimini de toplumun gönül kavramına bir hayvan olarak baktığını desteklemektedir:

negü tir eşitgil ay aslı agı

*kara **könglin avlar begi yarlığı** (3181)*

(Dinle aslı ipek gibi olan ne der: - Beyin fermanı halkın gönlünü avlar.)

Kutadgu Bilig'de canlı varlık metaforunun öfke duygusu için de kullanıldığı örnekler rastlanılmıştır. Bulunduğu varlığa zarar verebilecek nitelikte bir varlık olarak kendini gösteren öfke, hareket kabiliyeti olan canlı bir varlık şeklinde karşımıza çıkar. ÖFKE, CANLI BİR VARLIKTIR kavramsal metaforuna şu örnekleri verebiliriz:

*ukuşlug ked er **övke özün yırat***

biliglig beg er buşma edgü kıl at (322)

(Ey çok akıllı kişi, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey, hiddetlenme, iyi nama sahip ol.)

*kalı **kelse övkeng katıgılan serin***

serimlig kişining sevinçi yarın (1317)

(Eğer öfken gelirse sıkı dur, sabret; sabırlı kişinin sevinci yakındır.)

4.1.3. Fiziksel Madde Metaforu

Maddelerin sertlik-yumuşaklık, sıcaklık-soğukluk, büyüklük-küçüklük, ağırlık-hafiflik özellikleri kaynak kavram alanı olarak metaforlarda kullanılmaktadır. Bugün *Türkçe Sözlük*’te bu fiziksel özellikleri karşılayan sözcüklerin “gönül kırıcı”, “öfkeli”; “sevgi dolu”; “önemli, değerli” ve “değersiz” anlamlarına sahip olduklarını görmekteyiz.

Kutadgu Bilig’de fiziksel madde metaforları ile ilgili olarak SEVİMSİZ, SERTTİR; ŞEFKAT/DUYARLILIK, YUMUŞAKTIR; DEĞERLİ/ÖNEMLİ, BÜYÜKTÜR; DEĞERLİ, AĞIRDIR; SEVGİ, SICAKTIR kavramsal metaforları tespit edilmiştir.

4.1.3.1 Sertlik / Yumuşaklık

Varlıklar üzerindeki sarsıcı, rahatsızlık verici etkisi nedeniyle sert maddeler, kaynak kavram alanı olarak bazı metaforlarda kullanılabilir. Günümüz Türkçesinde bazı tavır ve davranışların, söylemlerin nitelikleri ortaya konulurken maddelerin bu fiziksel özelliklerinden yararlanır (sert sert bakmak, sert bir hareket, sert bir dille vb.). *Kutadgu Bilig*’de, bununla ilgili olarak, tespit ettiğimiz SEVİMSİZ, SERTTİR / SEVİMLİ YUMUŞAKTIR kavramsal metaforlarına şu örnekleri verebiliriz:

kür er kördi altun özi yumşadı

irig sözlüg erning sözi yumşadı (2749)

(Mert kişi altın gördü, özü yumuşadı; sert sözlü kişinin sözü yumuşadı.)

kerek köngli kodkı ma yumşak tili

bu ol kör kişike sevitür yolu (2229)

(Gönlü alçak ve dili yumuşak olmalı; böylelikle insan kendisini başkasına sevdirebilir.)

bodunda sevüg boldı kodkı kişi,

sevügsüz bolur köngli katkı kişi (2232)

(Alçak gönüllü kişi halk arasında sevilendir; katı kalpli kişi ise, sevimsiz olur.)

Örneklere yer alan ‘irig sözlü’, ‘sözi yumşa-’, ‘yumşak til’, ‘köngli katkı’ deyimlerinde toplumun sertlik, katılık kavramlarını sevimsiz bulduğu, buna karşın yumuşaklık kavramında bir sevimlilik hissettiği görülmektedir. Toplum zihninde yer alan SEVİMSİZ, SERTTİR / SEVİMLİ YUMUŞAKTIR kavramsal metaforlarının oluşumunu çocukluk dönemindeki ebeveynimizin sevgi dolu kucaklayışı sırasındaki somut bedensel tecrübelerle bağlayabiliriz (bk. Kövecses, 2005:2-3).

Sertlik ve yumuşaklığın şefkat/duyarlılık hedef kavram alanı için de kullanıldığı bilinmektedir (DUYARSIZLIK, SERT/KATIDIR). Çevresinde olup bitenlere, kendisi için söylenenlere karşı ilgisiz kalma, tavır değiştirmeme şeklinde tanımlayabileceğimiz “duyarsızlık” kavramı, *Kutadgu Bilig*’de sert, şekillendirilmesi zor varlık olan ‘taş’ ile ifade edilmeye çalışılmıştır:

*muningda yası yok sanga ay kadaş
bolu bir manga sen aya **bagrı taş** (4988)*

(Ey kardeş, bundan sana bir zarar yoktur; ey taş yürekli, bana olur de.)

4.1.3.2. Büyüklük / Küçüklük

Varlığın değeri ve önemi ile boyut yönünden büyüklüğü arasında toplum bir ilişki kurmuştur. Farklı kavram alanları arasında benzetmeye dayalı olarak kurulan bu ilişki, aşağıdaki metafor örneklerinden de görüleceği üzere, toplum zihninde DEĞERLİ/ÖNEMLİ, BÜYÜKTÜR kavramsal metaforunun oluşmasını sağlamıştır.

*biligin seçildi kişi yulkadın
biligde **bedükrek** negü bar adın (1843)*

(İnsan hayvandan bilgisi ile ayrıldı, bilgiden daha büyük başka ne var?)

*köngül til **kiçig** tuttu kıkı ongay,
yaraştı kamug birle keçti kün ay (1695)*

(Gönlünü, dilini küçük tuttu, yumuşak huyluluk gösterdi; herkesle anlaştı, günler ve aylar geçti.)

*neçe beg **ulug bolsa** aslı **bedük**,
tapugçı bile boldı **atı bedük** (2969)*

(Bey, aslı ne kadar ulu ve büyük olursa olsun, adı hizmetkârları ile büyür.)

4.1.3.3. Ağırılık - Hafiflik

Büyüklük ve küçüklüğe benzer olarak “değerli” ve “önemli” kavramlarının *Kutadgu Bilig*’de varlığın ağırlıkları ile de ilişkilendirilerek ifade edildiği tespit edilmiştir. DEĞERLİ, AĞIRDIR şeklinde ifade edebileceğimiz kavramsal metafora şu örnekleri verebiliriz:

*diningni **agır tut** bu dünyang uçuz,
agır kulga dining ay bilgi ögüz (6135)*

(Dinine değer ver, dünyanı ucuz tut; ey bilgisi nehir gibi olan, dinin seni değerli kılacak.)

*ayur ay bağırsak idim sen ulug
agır kılding ilde bu yunçığ kulug (3117)*

(Ey merhametli rabbim, sen ulusun; bu kötü durumdaki kulunu ülkede değerli kıldın.)

*olarda biri savçı ırgı turur,
bularnı ağır tutsa kut kıv bulur (4337)*

(Bunlardan biri Peygamberin neslidir; bunlara değer verirken saadet bulursun.)

4.1.3.4. Sıcaklık – Soğukluk

İnsanlar arası ilişkilerde kendini gösteren sevgi/sevecenlik ve sevgisizlik kavramları ile maddenin sıcaklık ve soğukluğu arasında toplumun kurduğu ilişkiyi Kövecses, somut insan tecrübelerine dayandırmaktadır. Çocukluk döneminde ebeveynimizin sevgi dolu kucaklayışı ve bununla birlikte hissedilen rahatlatıcı bedensel sıcaklık arasında kurulan ilişkiden dolayı bizler, sevgi ile sıcak arasında benzerlik kurarız (2005:2-3). Evrensel nitelik arz eden ve günümüz Türkçesinde de görülen (‘sıcak yüzlü’, ‘sıcak bakmak’, ‘bir şeye ısınmak’; ‘soğuk davranmak’, ‘bir şeyden soğumak’ gibi) SEVGİ, SEVECENLİK SICAKTIR / SEVGİSİZLİK SOĞUKTUR kavramsal metaforlarını *Kutadgu Bilig*’deki şu örneklerde görebiliriz:

*küler yüz isig söz üle neng tavar
boş azad kişiler bu üçke avar (2408)*

(Onlara güler yüz göster, sıcak sözler söyle, mal mülk dağıt; serbest ve hür insanlar bu üç şeyin etrafında toplanırlar.)

*ilin itse bassa tüz öngdi urup
isinse er at köngli edgü bulup (2179)*

(Doğru kanunları uygulayarak memleketi düzene soksa; hizmetinde bulunanlar iyilik görerek gönülleri ısınsa.)

*irig sözlemegü özüg tutgu berk
irig sözke tumlur³ kişi köngli terk (5221)*

(Kendisi sert sözler söylememeli, kendisini sıkı tutmalı; sert söze insan gönlü çabuk soğur.)

tügük yüz açığ söz kişig tumlur

³ (tumlı-) suw tumlıdı su vb. soğudu (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015:471).

tiriglikte kitmez köngülde yatur (2577)

(Çatık yüz, acı söz insanı soğutur ve bu soğukluk bütün hayat boyunca gitmez, insanın gönlünde yatar.)

4.2. Konumsal Metaforlar

Dikey doğrultuda yönelimlere dayanan bu metaforlar, iyi/değerli olanın yukarıda olduğu veya yukarıya doğru hareket ettiği; kötü/değersiz olanın aşağıda olduğu veya aşağıya doğru hareket ettiği esasına dayanır.

İnanç sistemimizde, yöneten-yönetilen ilişkisinde yukarı kavramının daha değerli, üstün bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. İnsanın yaşadığı tecrübeler, iyi, güzel, değerli olanı yukarıda düşünmesine; yukarıya doğru olan hareketi iyi, güzel, değerli hareketler şeklinde değerlendirmesine sebep olmuştur. *Kutadgu Bilig*'de tespit ettiğimiz şu beyitler, İYİ OLAN YUKARIDADIR / KÖTÜ OLAN AŞAĞIDADIR konumsal metaforlarına örnek olarak verilebilir:

bedük tut bu himmet ediz tut köngül

kodu bir bu dünya munıngdın tönğül (5420)

(Himmeti büyük ve gönlü yüksek tut; bu dünyayı bırak, ondan dön.)

begi yarlığı bolsa edgü söze

kulı köngli yükser yazar kaş köze (1809)

(Beyin fermanı iyi söz içerirse, kulun gönlü yükselir; kaşı gözü çözülür, güler)

atam kıldı erdi kör edgü du'a

du'a birle tegdim bu yerke aga (1803)

(Babam iyi dua etmiş idi bak; dua ile bu yere yükselerek ulaştım.)

küvezlik asıgsız köngül tumlıtur,

köngül kodkı bolsa kişig yoklatur (2120)

(Kibir faydasızdır, gönlü soğutur, alçak gönüllü olsa kişiyi yükseltir)

Çalışmamızda KÖTÜ OLAN AŞAĞIDADIR, AŞAĞIYA DOĞRUDUR kavramsal metaforuna sınırlı sayıda ulaşılmıştır:

kürek men idimdin küremiş otun

kamug öz yazukka kömüldi bütün (5710)

(Ben bir kaçığım, rabbimden kaçmış bir değersizim; bütün varlığım, günaha gömüldü.)

Mutluluk ve üzüntü duygularının karşılanmasında yukarı ve aşağı kaynak kavram alanlarından faydalanılabilmektedir. Pek çok dilde mutluluk

ve üzüntü kavramları için yararlanılan bu kavramsal metaforlar (Yu, 1998:69-70) günümüz Türkçesinde de mevcuttur (Çetinkaya, 2006).

Yukarı – iyi, aşağı – kötü arasında kurulmuş ilişki yanında özellikle mutlu ve sevinçli kişilerin beden duruşu ve aşırı sevinç içerisindeki kişinin beden hareketleri (zıplama gibi); üzüntülü kişinin ise başı eğik, aşağıya doğru duruşu mutluluk ve üzüntü duygularının yönelimsel metaforlarla karşılanmasında etkili olmuştur denilebilir. MUTLU YUKARIYA DOĞRUDUR / ÜZÜNTÜ AŞAĞIYA DOĞRUDUR metaforlarına *Kutadgu Bilig*’den şu örnekleri verebiliriz:

*bu kutka küvenip kötürme köngül
inanma tiriglikke artuk tönkül (5323)*

(Bu saadete güvenip gönlünü yükseltme, gururlanma; hayata inanma, artık ondan dön.)

*turup çıktı andın sakınçın tügük
kelip karşıka kirdi köngli tüşük (1111)*

(Hükümdar kaygı ile kalkıp, oradan çıktı; gönlü düşük, üzgün olarak karşıya gelip girdi.)

*tüşükrek körür men sening könglüngi
sarıgrak körür men kızıl mengzıngi (5686)*

(Senin gönlünü bir az düşük, üzüntülü görüyorum; kızıl benzini, daha sararmış görüyorum.)

*bayat edgü kılğay bu igdin seni
köngülüng çökürme sen inç yat köni (1109)*

(Allah bu hastalıktan seni kurtaracak, iyi edecek; gönlünü çökertme, sen rahat ve doğru ol.)

4.3. Yapısal Metaforlar

Yapısal metaforlarda hedef alan için yararlanılan kaynak alan, daha zengin içerik ve ilişkiler ağıyla karşımıza çıkmaktadır. Daha ileri düzeyde yapılandırılmış ve açık bir şekilde ortaya konulmuş bir kavramı bir başka yapı için kullanmamıza izin vermektedir (Lakoff ve Johnson, 1980b:61).

Ontolojik metaforlara göre daha belirgin bir şekilde kaynak kavram alanının kendini gösterdiği *yapısal metaforların* eski yazılı metinlerde tespitinde sorunlar yaşanabilmektedir. Toplumun hedef kavram alanı ile kaynak kavram alanı arasında farklı yönlerden kurduğu metaforların tümünü tek bir eserde görmek mümkün olmamaktadır. Dönemin diğer eserlerini ve günümüz Türkçesindeki kullanımlarını göz önünde bulundurarak *Kutadgu Bilig*’de şu yapısal metaforların varlığından söz edebiliriz:

4.3.1. Söz - İp

Kutadgu Bilig'de 'söz'ün 'yip', 'tügün', 'yaz-', 'kes-', 'kısır-', 'üz-', 'uzat-', 'ula-' sözcükleri ile olan dizimsel birlikteliklerine baktığımızda, toplumun söz ile ip arasında benzerlik kurduğu görülür. Günümüzde 'sözü kısa kesmek', 'sözü bağlamak', 'sözü uzatmak' deyimlerinde de kendini gösteren bu benzetimin, dile ait unsurların belirli bir sıraya uygun olarak, çizgisel bir şekilde, arka arkaya çıkmasından dolayı toplum zihninde yer edindiği söyleyebiliriz. SÖZ, BİR İPTİR şeklinde ifade edebileceğimiz bu kavramsal metafora *Kutadgu Bilig*'den şu örnekleri verebiliriz:

*bu ma 'ni için atım ay toldı tip
atadı biliglig sözün yinçe⁴ yip (748)*

(İnce ip gibi sözü olan, itinayla cümle kuran bilgili kişi, bu anlamı gözeterek bana Ay Toldı ismini verdi.)

*öküş sözleme söz birer sözle az
tümen söz tügünün bu bir sözde yaz (172)*

(Sözü çok söyleme, birer birer ve az söyle; binlerce söz düğümünü bu tek sözde çöz.)

*atım bilmesünler mini körmesünler
tilep bulmasunlar sözümni keseyi (6600)*

(Adımı bilmesinler, beni görmesinler ve arayıp da bulmasınlar; artık sözümü keseyim.)

*tilig ked küdezgil küdezildi baş
sözüngni kısurgıl uzatıldı yaş (176)*

(Dili iyi gözet, başın gözetilmiş olur; sözünü kısalt, ömrün uzun olur.)

*munu sözledim men eşitti özüng
munı tap kıl emdi uzatma sözüng (4677)*

(İşte ben söyledim, sen dinledin; bunu şimdilik yeterli bul, sözü uzatma)

*kupa körklügü kör kılın özke fal
işing edgü bolgay kamug sözni üz (D. 2468)*

(Kumral güzeline bak ve onu kendine uğur tut; işin iyi olacak; artık bütün sözü kes.)

⁴ *Kutadgu Bilig*'de 'yinçe' (ince) sözcüğü, şekil yönünden şerit niteliğindeki varlıklar olan 'yip' ve 'yol' sözcükleri ile kullanımlarında ve 'tapug' (hizmet), 'sakış' (hesap), 'söz' ile kullanımlarında "hassasiyet/dikkat gerektiren, itina isteyen" anlamlarında varlıklarını nitelemiştir.

*kimi sevse ermiş köngül arzulap
tilin sözde atı yorır **söz ulap** (3478).*

(Gönül kimi arzulayarak severse, her sözde sözü bağlayıp adını söylemiş.)

*ayıtta ötüngil bilirin özüng,
sözün kesse kodgıl uzatma sözüng (4127)*

(Sorunca, kendi bildiğini arz et; sözünü keserse; sözünü uzatma, bırak.)

4.3.2. Karakter/Beceri - Yiyecek

Türkçe Sözlük’te ‘pişmek’ sözcüğünün 5. ve 6. tanımlarında sırasıyla “Bir konuyu iyice öğrenmek”, “İşe alışıp beceri ve ustalık kazanmak, zorlukları göğüslemek” anlamları verilmiştir (TDK, 2011:1929). ‘Çiğ’ sözcüğünün 4. sıradaki “Yaşının gerektirdiği görgüye ve olgunluğa erişmiş olmayan (kimse)” tanımında da toplumun karakter/beceri ile yiyecek kavramı arasında bir ilişki kurduğu görülmektedir. (TDK, 2011:545). Karakter ve becerinin belirli bir süre içerisinde geçirdiği ilerleme ile yemeğin pişmesi arasında kurulan benzerlik sonucunda toplum zihninde oluşan KARAKTER/BECERİ BİR YİYECEKTİR kavramsal metaforuna günümüz Türkçesindeki *çiğlik etmek, bir işte pişmek* gibi ifadelerde şahit olmaktadır.

Kutadgu Bilig’den şu örnekleri, ilgili kavramsal metafor için verebiliriz:

*ayıttı ilig andın odgurmışığ
ayur inç esen barmu **kalkı bışığ** (5831)*

(Hükümdar ondan Odgurmış’ı sordu; o pişmiş insan rahat, esen midir?)

*negü ter eşit **köngli bışmış** kişi
ölümde oza işin itmiş kişi (6165)*

(Gönlü pişmiş, olgunlaşmış; ölmeden önce işini yapmış kişi ne der işit.)

***bışurgu** tapugda sınağı körü
ağırlasa ötrü kötürgü örü (636)*

(Hizmette pişirmeli, görüp sınamalı; sonra değer verip yükseltmeli)

Tarihî metinlerde “çiğ” anlamıyla karşımıza çıkan ‘yig’ sözcüğü, (Uçar, 2017) *Kutadgu Bilig*’de bu kavramsal metafora uygun olarak kullanılmıştır:

közi suk kişining kılınçı yig ol
kılınç yigliği erke tengsiz ig ol (2848)

(Aç gözlü kişinin karakteri çiğdir; karakter çiğliği, insana yakışmayan bir hastalıktır.)

4.3.3. Devlet /İş – Bina/Yapı

Bina/yapı metaforlarının *Kutadgu Bilig*'de devlet, iş hedef kavram alanları ile ilişkili olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Kendi içinde belirli bir düzen gerektiren bu hedef kavram alanlarına ait sözcükler, metaforik olarak 'buz-'⁵, 'yıkıl-', 'ul' (temel) sözcükleri ile birlikte kullanılmıştır. Bu kullanımlardan yola çıkarak ulaştığımız İŞ, BİR BİNADIR / DEVLET, BİR BİNADIR kavramsal metaforlarına *Kutadgu Bilig*'den şu örnekleri verebiliriz:

bu saklık bile arttı begler ili
usallık körü buzdu beglik ulı (2021)

(İhtiyatlılık ile beylerin ülkesi genişledi; gafillik ise, beyliğin temelini bozdu.)

neçe me biliglig ukuşlug kişi
başın borka soksa buzar öz işi (2652)

(Kişi ne kadar bilgili ve akıllı olursa olsun, başını içkiye soksa kendi işini bozar.)

ot ıdtı budunka buzuldu ili
yıkıldı siziksiz bu beglik ulı (2137)

(Halkın içine ateş attı; memleketi bozuldu ve şüphesiz bu beyliğin temeli yıkıldı.)

könilik öze boldı beglik ulı,
bu beglik köki ol könilik yolu (821)

(Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur; bu beyliğin kökü, doğruluk yoludur.)

ukuşka yırak erdi aşnu yolung,
könilikke urdung sen emdi ulung (4028)

(Önceden yolun akla uzak idi; şimdi temelini doğruluk üzerine kurdun.)

⁵ DLT'te 'buzdı' ve 'buzuldu' maddeleri, ev varlığından yararlanılarak açıklanmıştır. "ol ew buzdı", "ew buzuldu" (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015:235, 270).

4.3.4. Yaşam - Yolculuk

Lakoff (1993:223) toplumda, hayat içerisinde ulaşılmak istenen hedeflerin olduğu şeklinde bir anlayışın bulunduğu belirtir ve hayatın uzun süren, belirli amacı olan bir hareket yani bir seyahat olduğunu ifade eder. Hayattaki hedefler, seyahatteki varış noktalarıdır.

Kutadgu Bilig’de, yaşam hedef kavram alanı ile yolculuk kaynak kavram alanı arasında kurulan benzerlik ilişkisini ortaya koyan YAŞAM BİR YOLCULUKTUR kavramsal metaforuna oldukça sık rastlanır.

ne kutlug bolur öd budunka küni

begi edgü bolsa yorisa köni (455)

(Beyi iyi olsa ve doğru yürüse, hayat halk için o kadar mesut olur.)

bar erse kalı bu tapugçı hakı,

sebeb bol munı edgü yolka okı (1488)

(Eğer bu hizmetkârın sende bir hakkı varsa, sebep ol ve onu iyi yola çağır.)

bu iki ara boldı kulluk bilin

bu ol yol yangılma bu kulluk yolın (3669)

(Kulluk bu ikisinin arasındadır, bunu bilin; yol budur, bu kulluk yolunu şaşırma.)

İnsanın hayat serüveninde takip etmesi ve etmemesi gereken yolları konu edinen beyitlerde YAŞAM BİR YOLCULUKTUR kavramsal metaforu altında belirtilebilecek DÜZENLİ HAYAT, DOĞRU BİR YOLDUR; DÜZENSİZ/KÖTÜ BİR HAYAT, EĞRİ BİR YOLDUR kavramsal metaforlarından da söz etmek gerekir.

Bu kavramsal metaforları belirlediğimiz deyimlerde daha çok *köni*, *tüz*; *eğri* sözcükleri dikkat çekmektedir:

okıçı ol erdi bayattın sanga

sen ötrü köni yolka kirding tonga (36)

(O sana Tanrıdan bir davetçi idi ki ey yiğit sen sonra doğru yola girdin.)

köni sözleding söz bütünlük bu ol

muningda narukı neçe eğri yol (4876)

(Doğru söyledin, gerçek budur; bundan başkası ne kötü yoldur...)

Günümüzde ‘doğru’, ‘yanlış’; ‘düzelmek’, ‘yanılmak’ gibi sözcüklerin sahip oldukları olumlu/iyi ve olumsuz/kötü anlamlarının bu

kavramsal metafordan kaynaklandığını söyleyebiliriz. *Kutadgu Bilig*'de 'köni', 'tüz' sözcüklerinin olumlu; 'egri' sözcüğünün ise olumsuz bir anlamda kullanıldığı örnekler de görmekteyiz:

ulugluk bedüklük bu devlet küni

*uzun turgu ermez ay **köngli köni*** (4914)

(Ululuk, büyüklük ve saadet günleri uzun sürecek değildir, ey kalbi dosdoğru insan.)

ilig aydı ay toldı kodgil bu söz

*bu söz sözlemegil aya **köngli tüz*** (1080)

(Hükümdar, "Ay Toldı, bu sözleri bırak; ey kalbi dosdoğru, bu sözü söyleme)

könül til köni tuttu tüzdi yorık

*kamug **egriler köndi** itti kılık* (6423)

(Gönül ve dili doğru tuttu, tavrını düzeltti. Bütün eğriler doğruldular, huylarını düzelttiler)

***köni sözlese** söz kör asgı öküş*

*kalı **sözlese egri** barça söküş* (1025)

(Söz doğru söylenirse, bak faydası çoktur; eğer eğri söylenirse, hepsi kötü sözdür.)

4.3.5. Sıkıntı /Hastalık - Yük

Bedensel ve zihinsel olarak huzursuzluk, sıkıntı, acı veren unsurlar toplum tarafından bir yük gibi düşünülmektedir. Taşınan yükün verdiği bedensel sıkıntı ile belirli bir müddet çekilmek zorunda kalınan huzursuzluk arasında kurulan benzetim, SIKINTI/HASTALIK BİR YÜKTÜR kavramsal metaforunu ortaya çıkarmıştır:

*bu **emgek yük** ol bir ağır yüdgüke*

anı yüitse ötrü tegir edgüke (1874)

(Bu sıkıntı, yüklenmesi ağır bir yüküdür. İnsan bunu yüklenirse iyiliğe erişebilir.)

*negü **yük kötürdün könlük** bu kün*

nişanın körir-men alında tügün (6228)

(Gönlüne bugün nasıl bir yük yükledin; alınındaki düğümde bunun izini görüyorum.)

***agır boldı köngli** yatur inçıkın*

teyip tuş anar bir ay köngli yakın (5963)

(Gönlü ağırlaştı, bitkin bir hâlde yatıyor; ey gönlü yakın gidip onu bir gör.)

4.3.6. Söz – Yiyecek

Sözün kurgulanmasından ve dinleyen üzerinde yaptığı etkiden bahsedildiği beyitlerde, söze bir yiyecek olarak yaklaşıldığı belirlenmiştir. Aynı zamanda söz kavram alanına giren sözcüklerle yiyecek kavram alanına giren sözcüklerin dizimdeki birlikteliğini göz önünde bulundurduğumuzda toplum zihninde SÖZ, BİR YİYECEKTİR kavramsal metaforunun var olduğunu söyleyebiliriz:

*yedi içti ança sakındı özün
eşitmiş **sözini bışurdu** uzun (4883)*

(Yedi içti öylece düşünmeye başladı; işittiği sözleri uzun uzun pişirdi.)

*küler yüz **süçig söz** silig öz kerek
kılınçı bularka tükel tüz kerek (2072)*

(Güler yüzlü, tatlı dilli, zarif olmalı; ahlâkı da bunlara denk olmalıdır.)

*köni söz irig ol köngülke açığ,
singürse aning asğı birgey **tatig** (5774)*

(Doğru söz sert olur ve gönle acı gelir; bu sözü sindirirse, faydası tat verir.)

*tügük yüz **açığ söz** kişig tumlitur
tiriglikte kitmez köngülde yatur (2577)*

(Çatık yüz, acı söz insanı soğutur ve bu soğukluk bütün hayat boyunca gitmez, insanın gönlünde yatar.)

4.3.7. Mutluluk - Aydınlik / Üzüntü - Karanlık

Karanlık ve aydınlık, gerek Türk kültüründe (Çetinkaya, 2005:439; Erdem, 2003:147) gerekse yabancı kültürlerde (Fabiszak, 2001: 61; Kövecses, 2005:36-37) kavramları karşılamada yararlanılan bir kaynak kavram alanı olmuştur. Olumlu, iyi nitelikteki kavramlar için aydınlık; olumsuz, kötü kavramlar için karanlık tercih edilmiştir.

Kutadgu Bilig’de mutluluk ve üzüntü kavramlarının karşılanmasında yararlanılan bu metaforlar için şu örnekleri verebiliriz:

MUTLULUK, İŞİKTİR/AYDINLIKTIR

*apang edgü tir erse ilig mini
özüng edgü bolsu **yarutgay** seni (3805)*

(Eğer hükümdar bana iyi diyorsa; sen iyi ol, seni mutlu etsin.)

*bu üç işte bolsa kişisi köni
bodun inçke tegdi **yarudı küni** (5332)*

(Bu üç işe bakan adamı doğru olursa halk huzura kavuşur, günü aydınlanır)

*negü edgü kolsa sana bu özün
tapug kıl tapugun **yarutgay yüzü** (4054)
(Her ne iyi istersen, hizmet et; hizmetin yüzünü aydınlatacaktır)*

*sakinç kadgu bolsa yuluglar özün
sevinç bolsa sewnür **yarutur közüg** (3411)
(Endişe, kaygı olsa kendini feda eder, sevinç olsa sevinir, gözü parlar.)*

ÜZÜNTÜ KARANLIKTIR kavramsal metaforu ile ilgili daha az örneklerle karşılaşılmıştır:

*köni kayda bolsa kutadur küni
tünermez küni er yorisa köni (2864)
(Doğru insan nerede olursa olsun, günü kutlu olur; doğru ilerleyen insanın günü kararmaz.)*

*haramka katılma ay ilig sakın
haramka **kararur köngül** bil yakın (5347)
(Ey hükümdar, harama girme, kendini sakın; bil ki, haram karşısında gönül kararır.)*

4.3.8. Üzüntü - Hastalık

Günümüz Türkçesinde kullanılan ‘yüreği sızla-’, ‘yürek burk’-, ‘yarasını deş-’, ‘yüreği yan-’, ‘kalbini kır-’ gibi örneklere bakıldığında toplumun üzüntü duygusuna, kötü olayların insan üzerinde sebep olduğu fiziksel tahribat, acı şeklinde yaklaştığı görülür (Çetinkaya, 2006:464-469). Üzüntü – hastalık kavram alanları arasında kurulan benzetim sonucu oluşan ÜZÜNTÜ BİR HASTALIKTIR kavramsal metaforuna uygun kullanımlar *Kutadgu Bilig*’de de tespit edilmiştir:

*irig sözlemegil kişike tilin
irig sözke **agrır köngül** kiç yılın (3430)
(İnsanlara dilinle sert konuşma; sert sözden dolayı gönül, uzun yıllar ağrır.)*

***köngül bertti** ilig yuvuldu yaşı
ayur ay diriga ol edgü kişi (6238)
(Hükümdar gönlü yaralandı, gözyaşı yuvarlandı ve “O iyi insana çok yazık” dedi.)*

*adaş **köngli sinsa** bolur kır yağı*

yagı kayda bolsa bolur min çoğı (3396)

(Dostun gönlü kırılrsa, o düşman olur; düşmanı neredeyse bulunduğu yerde çok gürültü olur.)

4.3.9. Arzu/İstek - Yiyecek

İnsanın bedensel tecrübeleri ile ilişki olarak yiyecek kaynak kavram alanı, arzu/istek için de kullanılabilir. Gerek bu dünya gerekse ahiret hayatı ile ilgili arzu isteklerin elde edilmesinden ve elde edenin durumundan bahsedilirken karşımıza çıkan ARZU/İSTEK, BİR YİYECEKTİR metaforuna *Kutadgu Bilig*’den şu örnekleri verebiliriz:

*bu kurka tegip uz tapırsa bu er
uluglukka yetlür tükel arzu yir (4066)*

(Bu makama ulaşır iyi hizmet etse, bu kişi büyüklüğe ulaşır ve bütün arzularını yer.)

*Bu iki birikse bolur er tükel
tükel er ajunug⁶ tamam yir tükel (225)*

(Bu ikisi bir kimsede toplansa, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerini yer.)

ARZU/İSTEK, BİR YİYECEKTİR kavramsal metaforu ile ilişkili olarak KANAAT ETMEK DOYMAKTIR/ TAMAH AÇLIKTIR metaforlarını da burada belirtmek gerekir. Açlığını gidirmiş, doymuş bir insanın durumu ile sahip olduklarıyla yetinme, aşırı istekleri olmama arasında kurulan benzerliğin temelinde de arzu ve isteğe bir yiyecek olarak bakılması yatmaktadır:

*közi suk kişike bayup asğı yok
sukug yarlıkagıl aya könlü tok (5388)*

(Aç gözlü kimseye zenginliğin bir faydası yoktur; ey gönlü tok olan, aç gözlüye acı.)

*közi suk kişi nenke todmaz közi
meger tolmağınça kara yer tozu (5390)*

(Gözü aç insan; kara toprağın tozu gözüne doluncaya kadar, mala doymaz.)

4.3.10. Düzensizlik/Karışıklık – Bulanık Su

⁶ ‘ajun’ sözcüğü burada içerik-içeren ilişkisi kurularak “dünya ile ilgili arzu ve istekler” için kullanılmıştır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te 'suw' (su) ile ilişkili olarak tanımlanan 'bulga-' (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015: 470), 'bulgan-' (Ercilasun, Akkoyunlu 2015: 302) ve 'süz-' (Ercilasun, Akkoyunlu 2015: 235) sözcüklerinin *Kutadgu Bilig*'deki bazı kullanımlarında karışık, düzensiz hayata toplumun bulanık su gibi baktığı tespit edilmiştir.

KARIŞIK/DÜZENSİZ DURUM, BULANIK BİR SUDUR kavramsal metaforunun görüldüğü beyitlere şu örnekleri verebiliriz:

negü ter eşitgil odunmuş kişi
kamuğ bulganuktın süzülmiş kişi (3632)
(Uyanmış ve bütün bulanıklıklardan süzülmüş olan insan ne der, işit.)

ukuş birle aslur kişi artaki
bilig birle süzlür budun bulgaki (221)
(İnsanların kötüsü anlayış yolu ile asılır; halk içindeki karışıklık, bulanıklık bilgi ile süzülür.)

idi yakşı aymış süzülmiş köngül,
eşitgil ay bilge ukuşlug amul (3752)
(Ey bilge, sakın kişi dinle; gönlü süzülmüş, kalbi arınmış çok güzel söylemiş.)

4.3.11. Sorun - Dügüm

Kutadgu Bilig'de "sorun" hedef kavramını içeren bazı beyitlerde 'tüğün' (dügüm) ve 'yazmak' (çözmek) 'yörmek' (çözmek)⁷ sözcüklerinin kullanıldığı belirlenmiş ve SORUNLAR, BİR DÜĞÜMDÜR kavramsal metaforuna ulaşılmıştır:

er at birle begler küçi belgürer
er at birle begler tüğünler yörer (3006)
(Beyler asker ile gücünü gösterir; beyler asker ile düğümleri çözer.)

bilig birle yazlur kamuğ ters tüğün
bilig bil ukuş uk tirilgil ögün (3168)
(Bütün kör düğümler bilgi ile çözülür; bilgi bil, anlayışlı ol, akıl ile yaşa.)

men emdi ayayın eşitgil ögün,
sen ögren yazlsu sanga bu tüğün (4029)

⁷ *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te 'yör-' fiili ile ilgili şu bilgi verilmektedir: "uragut oğlın beşikten yördi kadın çocuğunu beşikten çözdü. Herhangi bir şey bağından çözülürse yine aynıdır." (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015:427).

(Şimdi ben anlatayım, düşünerek dinle; öğren ve senin için bu düğüm çözülsün;)

*tügüldi ögi köngli yetlümedi
tiledi ayıtgu kişi bulmadı (1573)*

(Akı gönlü düğümlendi, anlayamadı; sormak için birini aradı, fakat bulamadı.)

5. Sonuç

Kutadgu Bilig’de deyimleri esas alarak belirlediğimiz metaforlardan yola çıkarak otuz iki adet kavramsal metafora ulaşılmıştır. Genel itibariyle *Kutadgu Bilig*’deki kavramsal metaforlar ile günümüzdeki kavramsal metaforlar arasında pek farklılık görülmemektedir. Sadece yüzey yapıda, dönemin söz varlığına bağlı olarak, sözcük seçiminden kaynaklanan bir farklılık olduğunu söyleyebiliriz. Bu da Türk toplumunun tarih boyunca dil dışı gerçekliği yorumlamadaki devamlılığını göstermektedir.

Yabancı kültürlerde tespit edilen kavramsal metaforlarla karşılaştırıldığında aynı kavrama toplumların benzer yaklaşım sergilediği görülmüştür. Bu durum farklı milletler olsa da insan zihninin, dil dışı dünyayı kavramada, benzer tarzda çalıştığını ortaya koymaktadır.

Bazı kavramsal metaforlar, günümüzde nedensizlik sürecine girmiş, ortaya çıkışı ile ilgili tereddüde düştüğümüz, çözümlemede zorlandığımız dil unsurlarına ışık tutmaktadır. *Doğru, yanlış, üzül-, sözünü kes-, yufka yürekli, ağır söz...*

Kavramsal metaforların, bu çalışma gibi, diğer tarihî dönemlerde yazılmış eserlerde de incelenmesi gerekmektedir. Böylelikle Türk toplumunun dış dünyayı zihinde nasıl yapılandığı ortaya konulmuş olacaktır. Aynı zamanda evrensel ve özel tarafıyla toplumun diğer kültürlerle olan benzerliği ve farklılığı daha ayrıntılı bir şekilde görülebilecektir.

Kaynakça

Aksan, D. 1998. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 2. Baskı, Ankara: TDK Yay.

Arat, R.R. 1991. *Kutadgu Bilig I Metin*, 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

Çetinkaya, B. 2001. *Kutadgu Bilig'deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

Çetinkaya, B. 2006. *Türkiye Türkçesinde Mutluluk ve Üzüntü Göstergeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. 2015. *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Ankara: TDK Yayınları.

Erdem, M. 2003. *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*, Ankara: KÖKSAV.

Fabiszak, M. 2001. *The Concept of "Joy" in Old and Middle English-A semantic analysis*, Piła: Wyzsza Szkoła Biznesu.

Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A practical Introduction*, New York: Oxford University Press.

Kövecses, Z. 2005. *Metaphor in Culture*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff, G. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago: The University of Chicago Press.

Lakoff, G. 1993. The Contemporary Theory of Metaphor, *Metaphor and Thought*, (Ed.) A. Ortony, Cambridge: Cambridge University Press, 202-251.

Lakoff, G. ve Johnson, M. 1980a. Conceptual Metaphor in Everyday Language, *The Journal of Philosophy*, 77(8), 453-486.

Lakoff, G. ve Johnson, M. 1980b. *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.

Lakoff, G. ve Johnson, M. 2010. *Metaforlar – Hayat, Anlam ve Dil*, (Çev.) G. Y. Demir, İstanbul: Paradigma.

Riemer, N. 2016. Internalist Semantics Meaning, Conceptualization and Expression, *The Routledge Handbook of Semantics*, London:Routledge, 30-47.

TDK. 2011. *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 11. Baskı.

Uçar, E. 2017. Kutadgu Bilig Dizinindeki Bir Kelime Hakkında V: yig '1. çiğ; 2. kötü, fena' üzerine, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)* 1(1), 117-122.

Üstüner, A. 1989. *Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikâyeler*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

Yu, N. 1998. *The Contemporary Theory of Metaphor: A Perspective from Chinese*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Yunusoğlu, M.K. 2016. *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.